

XVI. YÜZYIL SONLARINDA ÇILDIR NÂM-I DİĞER AHISKA EYÂLETİ VAKIFLARINA GENEL BİR BAKIŞ¹

AN OVERVIEW OF THE FOUNDATIONS OF CHILDIR (ALSO KNOWN AS
AHISKA) PROVINCE AT THE END OF XVI CENTURY

К ВОПРОСУ О БЛАГОТВОРИТЕЛЬНЫХ ФОНДАХ (ВАКУФАХ) В
ПРОВИНЦИИ ЧЫЛДЫР В КОНЦЕ 16 В.

Iasha BEKADZE*
Bekir Tarık YİĞİT**

ÖZ

Çıldır, nâm-ı diğer Ahıska XVI. Yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nin uç eyaletiydi. Eyâletin merkezi Ahıska coğrafi konumu ve yapısı bakımından devletin Kafkaslara yönelik askerî hareketlerin ilk stratejik hattı üzerinde yer almaktaydı. Eyâlette kurulan vakıflar dinî, ekonomik, eğitim ve sosyal alanlarda hizmet vermekteydi. Bu makalede, 1595 (1003) tarihli Ahıska Livası Mufassal Tahrir Defteri'ni bilgileri ışığında Çıldır Eyâleti'nde faaliyet gösteren vakıflar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çıldır Eyâleti, Ahıska, Liva, Vakıf, Cami-i Şerif

ABSTRACT

Childir known as also Ahıska was the bordering state of Ottoman Empire in the XVI Century. Ahıska which was the center of the state was situated in the first line of military action against the Caucasus. The foundations that was established there were providing services in terms of religious economic educational and social area. In this article I researched the foundations of Ahıska region dated back 1595 (1003) years.

Key Words: Childir Province, Ahıska Region, Foundation, Cami-i Sharif (Grand Mosque)

АННОТАЦИЯ

В конце XVI в. Чылдыр (Ахыска) являлся пограничной провинцией Османской империи. С точки зрения географического положения и структуры центр провинции г. Ахыска был расположен на первой стратегической линии против возможных военных действий государств Кавказа. Созданные в провинции благотворительные фонды (вакуфы) оказывали помощь в религиозной, экономической, образовательной и социальной областях. Материалом исследования послужил «Пространный реестр лива (санджака) Ахыска» 1595 года, на основе которого и были выявлены благотворительные фонды Чылдырской провинции.

¹ DOI : 10.17498/kdeniz.6467

* Bağımsız Araştırmacı, dryasar5@hotmail.com

** Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Yabancı İşler Dairesi Başkanı, btyigit@gmail.com

Ключевые слова: провинция Чылдыр, Ахыска, лив (санджак), благотворительный фонд (вакыф), Джами-и Шериф

GİRİŞ

Arapça bir kelime olan vakıf; duran, malûmatlı, bir mâl ve mülkü vakfeden anlamlarında kullanılmakta olup (Şemseddin Sami, 2011: 1145) insanoğlunun bir malı veya mülkü satmamak kaydıyla her hangi bir karşılık beklemezsizin, kendi isteği ile Allah rızası için bağışlaması ile kurulmuş bir hayır kurumudur (Parlatır, 2011: 1775; Yılmaz, 2010: 678). Vakıf, temeli yardımlaşma olan dinî ve medenî bir müessese, sosyal dayanışmanın en eski hukukî müesseselerindendir (Kazıcı, 2014: 11). Vakıf, sosyal, kültür ve ekonomik hayatta önemli yer tutan dinî, hukukî ve sosyal bir kurum olup kişinin mülkünün dini ve hayır amaçla tahsis etmesidir. Vakıflar devlet tarafından desteklenirdi (Bekadze, 2014: 86). Vakfın çoğulu evkâf ve vukuftur (Yılmaz, 2010: 169).

Vakıfların tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Tarihin her döneminde fakirler, kimsesizler, malûller, yaşlılar, korunmaya muhtaç insanlar ve hatta hayvanlara hayır yolu ile hizmet verilmiştir. Osmanlı döneminde hayır, vakıf işleri en yüksek zirveye ulaşmış ve Osmanlı vakıfları, eğitim, sağlık, bayındırlık, askerî, dinî, hayvanların korunması gibi bir çok temel ihtiyaçlara hizmet etmiştir. Adana, Amid, Anara, Aydın, Bağdat, Biga, Bolu, Bursa, Çirmen, Edirne, Erzurum, Rum, Halep, Hasankeyf, Hüdavengar, İçil, İstanbul, Kara Hisar-i Sahip, Karesi, Kastamonu, Kengiri, Kocaili, Konya, Kudüs-i Şerif, Kütahya, Malatya, Menteşe, Nablus, Niğbolu, Ruha, Saruhan, Selanik, Silistire, Siroz, Sultanönü, Şam-ı Şerif, Teke, Trablus ve Vize Evkâf defterleri (Işık ve diğerleri, 2012: 152-165) ait oldukları eyalet ve sancığın tüm vakıf ve mülk kayıtları Osmanlı vakıf zenginliğinin bir göstergesidir. Osmanlı Devleti'ndeki bu vakıf zenginliği Batılıların da dikkatini çekmiş ve XVI. Yüzyıl Osmanlı toplumunu "Vakıf Cenneti" tabirini kullanarak vasıflandırmışlardır (Kurt, 1997: 511).

Vakıflar, ülkenin ticaret ve ekonomisinin gelişmesinde önemli yere sahipti. Ö. L. Barkan H. 933-934 / M. 1527-1528 malî yılına ait bir bütçe örneğinde eyaletlerdeki vakıfların ekonomideki yerini belirtmiştir. Barkan'ın bildirdiğinde göre vakıf gelirleri toplam ekonominin: Anadolu Eyâleti'nde % 17.098, Karaman Eyâleti'nde % 14.295, Zülkadriye Eyâleti'nde % 5.197, Rum Eyâleti'nde % 15.733, Diyarbakır'da % 5. 457, Halep ve Şam'da % 13.968 teşkil etmekteydi (Barkan, 1953: 265). Vakıflar, önemli stratejik noktalarda olan kalelerdeki kervansaraylarda yolcu ve tacirlerin konaklama ve güvenliğini sağlardılar (Bayartan, 2008: 162). Çıldır Eyâleti'nde böyle önemli stratejik mekanlar Ribat olarak adlandırılmaktaydı. Ribat, Arapça "R. B. T." kökünden gelmekte olup "Allah yolundan ayrılmamak" anlamına gelmektedir. Daha sonralar karakollara, askeri ve ticarî yollar üzerinde kervanları himaye ve iç âsâyişi temin için yapılan kalelere de ribat denirdi (Akgündüz, 2013: 286). Eyâletde Ahıska, Ude, Azğur, Altunkale, Oshe, Aspinza, Çeçerek, Hertvis, Akşehir, Tümek, Çıldır, Mere, Cak, Çaral, Odriya, Bedre, Pereken, Nefs-i Penek, Kemhis, Peneskerd ve s. böyle kalelerden idi. Bu kalelerdeki hanlarda yapılan hizmetler vakıflar tarafından karşılanmaktaydı. Ahıska Rabat Kaledeki Deli Mehmet ve Ekmekçi İsa oğlu kervansarayları bölge dışında da ün kazanmıştı (Evliya Çelebi, 2005: 376).

Câmi ve mescitlerin masrafları, onların aydınlatılması için mum, kandil yaptırılması, Ramazan ve Kurban bayramlarında, mübarek günlerde camilerde hurma, zeytin, su, bal şerbeti dağıtılması, Kur'an-ı Kerim okutulması ve onun yazdırılması Cami-i Şerif vakfına

aitti. Bölgedeki yoksul, kimsesiz, ma'lûl, ihtiyar, korunmaya muhtaç insanlara ve hatta hayvanlara bile yapılan hizmetler vakıflar aracılığı ile yapılmaktaydı (Kurt, 1997: 512). Sokakların aydınlatılması, bekçi ücretlerinin ödenmesi de vakıflar tarafından yapılmaktaydı. Sel, yangın, deprem, hastalık, borç fakirlik gibi zaruretleri de vakıflar karşılıyordu. Cami, tekke, zaviye, türbe, mezarlık, medrese, kervansaray, hamam vb masraflarını da vakıflar ödüyordu (Bayartan, 2008: 162, 168). Yetim kızlara cehiz verilmesi, bakıma muhtaç yaşlı ve çocuklara elbise dağıtılması, hatta kuşlara yem olarak pirinç, hayvanlara gıda ve su verilmesi de vakfın yaptığı hizmetlerden idi (Bayartan, 2008: 168-169). Ahıska'da bu hizmetleri şüphesiz Ahıska Kasabası Cami'i-i Şerif tarafından yapılmaktaydı.

İbadet, eğitim, sağlık ve ulaşım gibi hizmetlerin sürekliliği için vakıfların düzenli gelirleri olması gerekmektedir. Bu yüzden vakıf ve diğer hayırseverler tarafından menkûl ve gayri-menkûl mülklere vakfedilirdi. Arazi, ziraat işletmeleri, çiftlikler, tarlalar, bağlar, bahçeler, mesken olarak kullanılabilen evler, dükkân ve değirmenler vakfedilmekteydi.

Vakıf gelirleri gayesi dışında kullanılmazdı. Fakat Osmanlı devrine ait 1089 / 1678 tarihli vesikâda Sultan'ın izniyle vakıf gelirlerinin amacı dışında kullanılabileceği zikredilmiştir (Güler, 2011: 285).

Osmanlı devrinde, özellikle XVI. Yüzyıl sonlarında Ahıska ve çevresinde bulunan vakıflar hakkında arşiv kaynaklarından bilgi edinmekteyiz. Fakat bölgedeki vakıfların tümünü gösteren bir kaynak bulunmamaktadır. 1595 (1003) yılına ait "Defter-i Mıfassal Livâ-i Ahıska" adı altında bulunan tahrir defterinde bazı vakıfların ismi geçmektedir. Bu vakıflar Çıldır, nâm-ı diğer Ahıska Eyâleti'nde faaliyet göstermektedirler. Bunlar, Ahıska Sancağı Güney Nahiyesi Ahıska Rabat Kale'deki Ahıska Kasabası "Cami-i Şerif Vakfı", Kuzay Nahiyesi'nin Vale karyesindeki Köprü Vakfı, Ude Nahiyesi'ndeki Ude Rabat Kale'deki "Mescid-i Şerife"e ait "Kur'an-ı Azim Kıratı Vakfı", Altunkal'a Nahiyesi'ndeki "Çule Kilsesi Vakfı" ve Hertvis Sancağı Hertvis Nahiyesi Bnela Köyü'ndeki Vakf-ı Hacı gibi müesseselerinden ibarettir. Çalışmamızda, eyaletteki vakıfların sırasıyla sancaklara göre araştırılması yapılmıştır.

AHISKA SANCAĞI VAKIFLARI

Ahıska Kasabası "Cami-i Şerif Vakfı" ve Bu Vakfa Tahsis Edilen Gelirler

Osmanlı Devleti'nde şehirlerde Cuma namazı kılınan camiler hem şehrin ve cami kurucusunun adıyla anılmakta hem de "Cuma Camisi" ve "Cam-i Kebir" olarak da bilinmektedir (Cam, 2012: 80). Bu gibi camiler "Ulu Cami" ve "Cami-i Şerif" olarak da bilinmektedir. Çıldır, Nâm-ı Diğer Ahıska Eyâleti merkezi olan Ahıska'daki "Ulu Cami" 1595 tarihli Tahrir Defteri'nde "Cami-i Şerif" olarak kayıtlara geçmiştir (TTD, 1003 [1595] 130: 22, 32).

Vakfın gelirleri, Ahıska Rabat'ta Menüçöhr'ün bağı, otuz kilelik üç hisse tarlası, bir adet değirmeni, Menüçöhr, Dedisimedi ve Ana Hatuna'nın bir hisse çayırı ve bağlarından maktu olarak 120 akçe öşrü alınarak Vakıf tutanağı gereğince sahibine ödenmesi ve geri kalan kısmının Çıldır Mir-Mirani Hızır Paşa tarafından Ahıska Cami-i Şerif ihtiyaçları için ödenmesi defter kayıtlarında bulunmaktadır (TTD, 1003 [1595] 130: 22). Vakıf çalışanları hakkında defter kayıtlarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Defter kayıtlarından yararlanarak "Cami-i Şerif Vakfı"na ait bilgiler tablolar halinde verilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1: Ahıska Kasabası "Cami-i Şerif Vakfı" Ahıska Rabat Kale'deki Gayri Menkulları

Vakfın Adı	Ahıska Kasabası Cami-i Şerif Vakfı
Vakıf Kurucusunun Adı	Hızır Paşa
Görevi	Çıldır Mir-mirani (Beylerbeyi)
Bulunduğu Nahiye	Güney Nahiyesi
Bulunduğu Karye	Ahıska Rabat
Kuruluş Tarihi	1579-1595 Yılları Arası. Kesin Tarih Belli Değil
Kaydedildiği defter no	130
Kaydın Bulunduğu varak (Sahife)	16
Kaydedildiği Defterin Tarihi	1003
Gelir Kaynakları	1. Menüçöhr'ün 10 kilelik 3 hisse bağı, 2. Mençöhr'ün 30 kilelik 3 hisse tarlası, 3. Menüçöhr'ün 1 adet değirmen için zemîn, 4. Menüçöhr'e ait 1 hisse çayır, 5. Dedisimedi ve Ana Hatun'a ait bağları, 6. Dedisimedi ve Ana Hatun'a ait değirmen
Gelir Miktarı	1. Vakfedilen kaynakların gelirleri (Toprak sahibine yılda maktu olarak ödenen 120 akçe hariç)
Gider ödeme Gerekeçesi	1. Cami-i Şerif Vakfı'nın tutanağı 2. Tahrir Defteri Kayıtları
Giderleri	1. Toprak Sahibine maktu olarak 120 akçelik ödenek, 2. Cami-i Şerif'in ihtiyaçları
Ödeme Sorumlusu	Beylerbeyi Hızır Paşa

Kaynak: TTD, 1003 [1595] 130: 16

Ude Rabat Kale'de Çıldır Mir-mirani Hızır Paşa'nın Ahıska Kasabası Cami-i Şerif Vakf-ı için ayrılmış elli kilelik bir hisse çiftlik, otuz kilelik bir hisse çiftlik, on kilelik kenarları çeperlenmiş çayırının toprak sahiplerine öşrü ödendikten sonra geri kalan kısmı Ahıska'daki Cam-i Şerif'in masrafları için harcanması defter kayıtlarında bulunmaktadır (TTD, 1003 [1595] 130: 22, 32; Tablo 2).

Tablo 2: Ahıska Kasabası "Cami-i Şerif Vakfı" Ude Rabat Kale'deki Gayri Menkulları

Vakfın Adı	Ahıska Kasabası Cami-i Şerif Vakfı
Vakıf Kurucusunun Adı	Hızır Paşa
Görevi	Çıldır Mir-mirani (Beylerbeyi)
Bulunduğu Nahiye	Güney Nahiyesi
Bulunduğu Karye	Ahıska Rabat
Kuruluş Tarihi	1579-1595 yılları arası. Kesin Tarih Belli Değil
Kaydedildiği defter no	130
Kaydın Bulunduğu varak (Sahife)	32
Kaydedildiği Defterin Tarihi	1003
Gelir Kaynakları	1. Ude Rabat'ta çiftlik 1 hisse 50 kilelik 2. Hızır Paşa'nın 1 hisse 30 kilelik Çiftliği 3. Bir hisse on kilelik çayır 3. Apıyek Köyü'ndeki bir bâb âsiyâb
Gelir Miktarı	Çiftlik, çayır ve değirmenin gelirleri (öşür hariç)

Gider ödeme gerekçesi	Defter-i Cedid Kayıtları
Giderleri	1. Çiftliklerin ve çayırın öşrü, 2. Cami-i Şerif'in ihtiyaçları
Ödeme Sorumlusu	Beylerbeyi Hızır Paşa

Kaynak: TTD, 1003 [1595] 130: 32

Ude Nahiyesi Meydan Köyü'nde Hahan ve Zaal Aznaur'un otuz kilelik dört hisse zemin tarlası, bağlarının öşrü ödendikten sonra geri kalan kısmı Ahıska Cami-i Şerif giderleri için harcanması kayıt altına alınmıştır (TTD, 1003 [1595] 130: 32; Tablo 3).

Tablo 3: *Ahıska Kasabası "Cami-i Şerif Vakfı" Ude Nahiyesi Meydan Köyü'ndeki Menkûl ve Gayri Menkulları*

Vakfın Adı	Ahıska Kasabası Cami-i Şerif Vakfı
Vakıf Kurucusunun Adı	Hızır Paşa
Görevi	Çıldır Mir-mirani (Beylerbeyi)
Bulunduğu Nahiye	Ude Nahiyesi
Bulunduğu Karye	Meydan Köyü
Kuruluş Tarihi	1579-1595 Yılları Arası. Kesin Tarih Belli Değil
Kaydedildiği defter no	130
Kaydın Bulunduğu varak (Sahife)	32
Kaydedildiği Defterin Tarihi	1003
Gelir Kaynakları	1. Hahan ve Zaal aznaurun Bağ, 2. Hahan ve Zaal aznaurun Bahçesi, 3. Hahan ve Zaal aznaurun 4 hisse 30 kilelik zemin tarlası, 4. Âsiyâb 1 bâb,
Gelir Miktarı	1. Bağ ve değirmenlerden maktu olarak yılda 50 akçe, 2. Tarlaların öşrü
Gider ödeme Gerekçesi	Defter-i Cedid Kayıtları
Giderleri	1. Gayri-menkulların öşrü; 2. Kayıtlarda gözükme de Cam'i-i Şerif giderlerine sarf olduğu kanaatindeyiz
Ödeme Sorumlusu	Beylerbeyi Hızır Paşa

Kaynak: TTD, 1003 [1595] 130: 32

Evliya Çelebi, 1640-1641 ve 1646-1648 yıllarında Kafkasya'ya iki defa seyahat etmiş ve 1647-1648 yılında Ahıska'da bulunmuş Ahıska Rabat Kalesi'nin yukarı kısmında I. Selim Han Camisi'nden bahs ederek, caminin eski, fakat çok hoş bir yapı olduğunu yazmıştır (Evliya Çelebi, 2005: 376). Ayrıca cami minaresinin yıkıldığını da vurgulamıştır. Evliya Çelebi, daha sonra Ahıska'daki minaresiz Künbetoğlu ve cemaati kalabalık olan "Halil Ağa Camii"nden de bahsetmiştir. Bu üç camiden başka Ahıska mahallelerinde mescitlerin de olduğu Seyahatname'de belirtilmiştir. Bu dinî mekanlarda Kur'an ve çeşitli dinî ilimler okutulmasının yanısıra bir çok ilimlere ait dersler de verilmekteydi (Evliya Çelebi, 2005: 376).

Ahıska Kasabası Cami-i Şerif Vakfı'nın Evliya Çelebi'nin de söylediği gibi "hoş bir yapı olan" I. Selim Han Camisi'nde olduğu ihtimali daha yüksektir. Fakat, elde edindiğimiz H, 1287 (m. 1871) tarihli arşiv bilgilerine dayanarak şunu bildirmek istiyorum ki, Evliya

Çelebi Çıldır Beylerbeyi olan Sefer Paşa ile bulunduğu zaman Ahıska Rabat'ta "Sefer Paşa Cami-i Şerifi, Medresesi ve Kütüphanesi" mevcut idi (URL-4). Sefer Paşa Vakfına Batum Sancağı'nın Ardanuç Kazası'nın Gürgün mevzisinde üç adet tarlası, değirmeni ve kervansarayı vakfedilmişti (URL-4). Sefer Paşa'nın bina ve inşa eylediği Cami-i Şerif'in XVIII. Yüzyılın 50. yıllarında harap olması nedeniyle yıkılmış onun yanındaki başka bir mahallede el-hac Ahmed Paşa tarafından 1749 yılında yeniden cami-i şerif, medrese ve kütüphane inşa edilmiştir. H. 27 Zilhicce 1181 (M. 15 Mayıs 1768) tarihli Osmanlı belgelerinde bu şöyle ifade edilmektedir: "... Ahışka Kal'ası dâhilinde sâbıkâ Çıldır Vâlisi merhum el-Hâc Ahmed Paşa'nınbinâ ve ihyâ buyurdıkları câm'-i şerif dâ'iresinde türbe-i münîfelerinin bevvâbı olan kimesnelere yevm otuz akçe vazife şart ve ta'yîn ve vakfiyye-i ma'mûlün-bihâsını Haremeyn-i Şerifeyn Muhâsebesi'ne kayd etdirüp"tür (Koltuk ve Sağlam, 2009: 32). Bir başka belgelerde de "Sâbika Çıldır vâlisi vezirim merhum-i müşârûn-ileyh Ahmed Paşa'nınmedine-i Ahışha'da müceddeden binâ eylediği câm'-i şerif ve medrese ve türbe-i münîfi evkafı" şerhi geçmektedir (Koltuk ve Sağlam, 2009: 32-33). Tüm bunlar 1595 tarihli Ahıska Kasabası Cam'-i Şerif'nin Ahmediye Cam'isi'nin aynı olmadığına kanıttır. 1749 Yılında inşa olunan ve 2012'de Restavasyonu Yapılan Ahmediye Cami-i Şerifi resim 2'de gösterilmiştir (Resim 2).

Resim 1: Ahmediye Cami-i Şerifi

Kaynak: URL-1:

Bu cami-i şerife Gürgün mevkiindeki üç adet tarla, değirmen, kervansaray, Valide isimli köy ve diğer müsakkafatlar H. 1165 senesinde vakfedilmiştir (URL-4).

Ahmediye Cami-i 2012 yılında restavasyonu yapıldı ve Gürcistan Kültür ve Anıtları Koruma Bakanlığı tarafından 20 Mart 2012 tarih ve N3/86 kararı ile Ahmediye Cami'sine Kültür Mirası Anıtı Statüsü verildi. Bununla yanısıra Gürcistan Cumhuriyeti Samtskhe-Cavakheti Bölgesi'ndeki şu tarihi yapı ve camilere de aynı statü verilmiştir: XVI. Yüzyıldan kalma Minare; XVII. Yüzyıl Minaresi; Medrese; Palavandışvili'lerin Hospia Köyü'ndeki Camisi; Persa, Klde, Mugaret, Sakunet, Giorgisminda, Urael, Vale, Tskordza, Zigila, Oşora, Ğobiyet, Kikinet, Varhan, Tsahan, Harcam camileri (URL-5).

Samtskhe-Cavakheti camilerinin mimari bakımından üç üslûpta inşa edildiği görülmektedir:

Birinci üslûp; Osmanlı tipli klâsik üsluplu camilerdir. Bunlar; Ahıska Ahmediye ve Ahalkalak camileridir;

İkinci üslûp; zırlı başlıklı küçük miğferli yeni klâsik üsluplu kubbeli camilerdir. Bunlar; Harcam, Kikinet, Ude, Sakunet ve Varhan camileridir;

Üçüncü üslûp; ev şeklinde olup kubbesiz camilerdir. Bunlar; Aşağı Entel, Bolacur, Hospiya, Kaharet, Klde, Oşora, Persa, Vale ve Zikilia camileridir.

Osmanlı Devleti'nde hayır kurumları hem vakıflar hem de devletin kendi tarafından gerçekleştirilmekteydi. Bazen devlet köyleri vergiden muaf tutularak bunun mukabilinde hayır işleri yaptırılmaktaydı. Örnek vermek gerekirse Güney Nahiyesi'nin Azğur-Ahıska yolu üzerinde olan reayasız Sinis köyü vergiden muaf tutulmuş ve bunun karşılığında belirlenmiş yıllık 10.200 akçelik vergi Ahıska-Azğur yolunun iyileştirilmesi ve tamiri işlerine sarf olunması deftere kaydolunmuştu (TTD, 1003 [1595] 130: 22; Bekadze, 2014: 129-130). Ahıska-Azğur yolunun uzunluğu 22 km.dir.

II. Kuzay Nahiyesi Küçük Merek “Köprü Vakfı”

Yol, kaldırım ve köprü yapımı vakıflar tarafından gerçekleştirilmekteydi (Bayartan, 2008: 162). Ahıska Sancağı Kuzay Nahiyesi Küçük Merek Köyü'ndeki “Köprü Vakfı” çevre köprülerin korunmasına hizmet etmekteydi. Bilindiği üzere yaz aylarında Ahıska bölgesi yağmurlu olduğundan hem yamaçlardaki ekinler hem de evler, yollar, köprüler ve s. zarara uğramaktaydılar. Güçlü yağmurların sellere dönüşmesi beraberinde getirdikleri taş ve ağaçlar nehir ve çay üzerindeki köprüleri yıkıp zarara uğratmaktaydı. Köprünün önünü kesen sular taşarak ekinleri, evleri, yolları da hasara uğratmaktaydılar. “Köprü Vakfı” bu doğal afetlerle mücadele için kurulmuştu. Vakıf hizmetçileri doğal afetler zamanında köprüleri kollamakta ve köprü yanlarında bekçilik yapar, köprüye gelen ağaç ve taşları temizlemekteydiler. Bu ise köprüye birikecek ağaç ve taşların yüzünden suyun daha da fazlalaşmasını engellemekteydi. Köprü Vakfı aynı zamanda köprülerin onarım işlerini de üstlenmekteydi. Vakfın gelir kaynağı şunlardır: Ali Paşa'nın iki hisse bağı, Mlaşhev Köyü'ndeki bir hisse bağı ve 10 kilelik zemin tarlası, İvane ve mazğver² keşişin iki hisse zemin tarlası. Bağ ve tarlaların gelirleri gelir kaynaklarından idi. Vakıf tutanaklarına göre kiralanmış bağlardan 100 akçe gayri-menkul sahibine ödendikten sonra geri kalan kısmı Ahıska'daki köprü masraflarına sarf olumak için deftere kaydolundu (TTD, 1003 [1595] 130: 27). Vakıf çalışanları hakkında defter kayıtlarında her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Defter kayıtlarından yararlanarak “Köprü Vakfı” ile bilgiler tablo halinde verilmiştir (Tablo 4).

Tablo 4: Kuzay Nahiyesi Küçük Merek Köyü “Köprü Vakfı”

Vakfın Adı	Köprü Vakfı
Vakıf Kurucusunun Adı	Hızır Paşa
Görevi	Çıldır Mir-mirani (Beylerbeyi)
Bulunduğu Nahiye	Kuzay Nahiyesi
Bulunduğu Karye	Küçük Merek Karyesi
Kuruluş Tarihi	1579-1595 yılları arası. Kesin tarih belli değil
Kaydedildiği defter no	130
Kaydın Bulunduğu varak (Sahife)	27
Kaydedildiği Defterin Tarihi	1003
Gelir Kaynakları	1. Ali Paşa'nın 2 hisse bağı,

² Mazğveri- Azğur başpiskoposu

	2. Ali Paşa'nın Mlaşhev Köyü'ndeki 1 hisse bağı, 3. Ali Paşa'nın Mlaşhev Köyü'ndeki 10 kilelik zemîn tarlası, 4. Yona ve mazğverel keşişin bağları,
Gelir Miktarı	1. Gayr-i menkulların geliri (bağlardan maktu olarak sahibine yılda ödenen 100 akçe hariç) 2. Tarlaların geliri
Gider Ödeme Gerekeçesi	1. Vakıf tutanağı 2. Tahrir Defteri Kayıtları
Giderleri	1. Toprak Sahibine maktu olarak 100 akçelik ödenek, 2. Ahıska Kasabası Yakınlığındaki Köprü İhtiyaçları
Ödeme Sorumlusu	[Beylerbeyi Hızır Paşa]

Kaynak: TTD, 1003 [1595] 130: 27.

Köprülerin önemi Çıldır Sancağı'nın Kınarin Nahiyesi Oloda Köyü tahririnde de belirtilmiştir. Defter kayıtlarına Oloda köyün batı tarafında olan Kür nehri üzerinde olan köprü Gürcistan, Zernişad³ ve Kars'ı birleştirmektedir. Bu köprü ticari bakımdan büyük önem taşıdığından onun korunması ve onarımı köy halkı tarafından sağlanırdı. Köy halkı bu hizmet mukabilinde tekâlif-i örfiyeden muaf tutulmuştu. Bu yüzden köy halkının vergiden muaf tutulması ve bunun karşılığında köpünün hizmetinde bulunması gelecekte yeni Defter-i Hakani'de kaydı şerh olunmuştu (TTD, 1003 [1595] 130: 152).

Büyük Ardahan Sancağı Kuzay Nahiyesi'nin Kutar Melik karyesinde köprü yapım ve onarımlarına önem verilmesi defter kayıtlarından gözükmektedir. Erzurum, Ardahan ve Ahıska yolları üzerinde olan Ardahan Kal'ası yakınlığındaki köprülerin yapım ve onarım hizmetleri Kutar Melik köy ahalisine verilmiş olup karşılığında tekalif vergilerinden muaf tutulması ve bu konuda Defter-i Cedid-i Hakani'de kayd olunması öngörülmüştür (TTD, 1003 [1595] 130: 201).

Ude Nahiyesi Ude Rabat Kalesi Mescid-i Şerif “Kur'an-ı Azim Kıraat-ı Vakfı”

Osmanlı zamanında çoğu yerde vakıflar tesis ettikleri câmilerde günün belirli zamanlarında bir veya birkaç kişinin bir arada Kur'an okumalarını şart kılmışlardı. Kur'an kıraatından hâsil olan sevapların başta Râsulullahın ruhuna hediye edilmekle bir çok yerler zikrolunmuştur (Güler, 2011: 148). Mescid ve Camilerde ilk Kur'an Dersleri verilmesi Hz. Ebûbekir aracılığı ile yapılmıştır. Hicret sonrası Mescid'lerin bitişiğinde yapılan Suffe adlı bölümler yatılı okul durumundaydılar. Bu gibi yerlerde kalanların sayısı bazen 400 kadar ulaşıyordu. Onların geceleme, yeme-içme masrafları zenginler tarafından karşılanırdı (Alemdar, 2003: 63-64). Ahıska Sancağı Ude Nahiyesi Ude Rabat Kalesi “Mescid-i Şerif” bu gibi dinî ibadet yerlerdendir. “Kur'an-ı Azim Kıraat-ı Vakfı”nın asıl amacı Ude Rabat Kale ve çevre köylerinde mukim halka arzu edenlere Kur'an okumayı öğretmekti. Ayrıca vakfın ait olduğu mekânlarda islâmî ilimlerle yanısıra genel ve özel dersler de verilirdi. Bu ise eğitimin cami ve mescitlerde gerçekleştiğini kanıtlamaktadır. “Kur'an-ı Azim Kıraat-ı Vakfı” ile ilgili bazı bilgiler tarafımızca düzenlenmiş olan tabloda verilmiştir (Tablo 5).

³ Zernişad Çıldır Eyâleti sınırları dışında olup Çıldır Gölü'nün Güney-Doğu'sunda Kars yolu üzerinde idi (Cikia, 1958: 414)

Tablo 5: Ude Rabat Kalesi Mescid-i Şerif “Kur’an-ı Azim Kıraat-ı Vakfı”

Vakfın Adı	Mescid-i Şerif “Kur’an-ı Azim Kıraat-ı Vakfı”
Vakıf Kurucusunun Adı	[Derviş Ağa]
Görevi	Ahışha Emîni
Bulunduğu Nahiye	Ude Nahiyesi
Bulunduğu Karye	Rabat Kal’a-i Ude
Kuruluş Tarihi	1579-1595 Yılları Arası. Kesin Tarih Belli Değil
Kaydedildiği defter no	130
Kaydın Bulunduğu varak (Sahife)	32
Kaydedildiği Defterin Tarihi	1003
Gelir Kaynakları	1. Aznaur Guraspa’nın Bağı, 1. 2. Aznaur Guraspa’nın Bağçesi, 2. 3. Aznaur Guraspa’nın Zemîn Tarlası, 3. 4. Aznaur Guraspa’nın Çayırı 4. 5. Aznaur Guraspa’nın Âsiyâbı 5. 6. Ude Rabat Kal’adeki Evler
Tasarruf Eden	Ahışha Emîni Derviş Ağa
Gelir Miktarı	Bağ, bahçe, zemîn tarla, çayır, âsiyâb ve evlerden elde edilen gelir
Gider Ödeme Gerekçesi	Defter-i Cedid Kayıtları
Giderleri	1. Bağ, bahçe, tarlaların öşür ve rüsumu (Sahib-i arza ödenen) 2. Mescid-i Şer’iyye’de cüzhan olanlara
Ödeme Sorumlusu	[Ahışha Emîni Derviş Ağa]

Kaynak: TTD, 1003 [1595] 130: 32.

HERTVİS SANCAĞI VAKFI

Çıldır, nâm-ı diğer Ahıska Eyâleti’nde vakıf müessesesi bulunan ikinci sancak Hertvis sancağıdır. Sırası gelmişken şu önemli hususu vurgulamak istiyorum ki, tahrir defterinde bu nahiye “Nahiye-i Hertvis Der Liva-i m.”[ezbûr] şeklinde zikredilmekte olup önceki Ahıska sancağına bağlı düşünülebilir. Zira “mezbûr” adı geçen anlamındadır. Fakat bu nahiye ikinci bir sancak olan “Hertvis” e aittir. Toplam üç nahiyeden oluşan Hertvis sancağının diğer nahiyeleri defterde şöyle kaydedilmiştir: “Nahiye-i Meşe Cavahet Der Liva-i Hertvis” ve “Nahiye-i Buzmaret Der Liva-i Hertvis”. Burada nahiyelerin açıkça Hertvis sancağına bağlılığı belirtilmiştir.

Hertvis Sancağı’ndaki “Vakf-ı Hacı” olarak bilinen bu müessese Hertvis Nahiyesi’nin Bnela Köyü’nde faaliyet göstermektedir (TTD, 1003 [1595] : 130: 100). Hacı Vakfı hakkında 1595 tarihli tahrir defterinde geniş bilgi bulunmamaktadır. Bu yüzden vakfın çalışanları, onların masrafları, maaşı, muhasebe harçları gibi önemli giderlerden her hangi bir kayda rastlanılmamaktadır. Hacı Vakfı hakkında tahrir defterinden edindiğimiz tek bir bilgi; vakfa ait bağın bulunması ve bu bağın bir hissesinin katip Habil Ahmet oğlunun tasarrufunda olmasıdır. Habil Ahmed oğlu tasarruf ettiği bir hisse bağdan maktu olarak şer’i hüküm gereğince yılda 10 akçe ödemektedir (TTD, 1003 [1595] 130: 100). Hacı Vakfı bağının diğer hisselerinin kimler tarafından ve hangi bir şartlarla tasarruf edilmesi hakkında tahrir defterinde her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat vakfın başka gelirlerinin de olduğu muhakkaktır. Zira defterde belirtilen yılda on akçelik gelirle vakfın faaliyet

göstermesi ve sürekliliği için gereken masrafların yeterli olması mümkün değildir. Tahrir Defteri'nde Hacı Vakfı hakkındaki bilgiler şöyle zikrolunmaktadır: “Bağ-i vakıf-ı Hacı 1 kıt'a halâ der tasarruf-ı kâtib Habil veled-i Ahmet ber müceb-i hüccet-i şer'iyye ber vech-i maktû'a fi sene 10” (TTD, 1003 [1595] 130: 100).

Hertvis Sancağı Hertvis Nahiyesi'nin Şodervan Karyesi'nde mukim müezzin Mevlana Mustafa'nın tasarrufunda zimmî Kristese'nin bağı bulunmaktadır. Tasarrufundan elde edilen yıllık ödeme maktu olarak 20 akçedir. Tahrir kaydında bu şöyle zikrolunmaktadır: “Bağ-ı Kristese nâm-ı zimmî 1 kıt'a halia der tasarruf-ı Mevlâna Mustafa El-müezzin ber müceb-i hüccet-i şer'iyye ber vech-i maktû'a fi sene 20 (TTD, 1003 [1595] 130: 104). Müezzinin bulunduğu köyde mescidin bulunması muhakkaktır. Mescit ve çalışanların masraflarının her hangi bir vakıf tarafından karşılandığı ihtimalı yüksektir.

KİLİSE VAKIFLARI

İslâm hukukuna göre gayrimüslimler vakıf kurabilirlerdi. Fakat her hangi bir ma'siyet⁴ olmamak şartıyla. Bu tür vakıflar zimmî vakıfları olarak bilinmektedir (Akgündüz, 2013: 243). Bir gayrimüslim malını kilise veya manastıra vakfedebilir, fakat onu kilise ve manastır adına kaydettiremezdi. Kaydettirdiği takdirde vâkıf varisleri mahkemeye şikayet ettiği zaman vakıf iptal edilirdi. Kilise vakıflarının hukuken kaydettirilmesi için “vakfın gelirlerinin kilise veya manastır fukarasına sarf edilmesi şartı aranırdı (Alkan, 2009: 97). Bilindiği gibi kilise gelirleri yapılan ayinlerde tabak dolaştırmadan, mum satma, bağışlardan, evlilik, cenaze ve vafız gibi dinî ritüellerde alındığı ücretlerden ibarettir. Zira Doğu Roma'da böyleydi (Alkan, 2009: 96).

Osmanlı Devrinde gayrimüslimler de sosyal ve kültürel hizmet veren vakıflar kurabilirlerdi. Onlara adaletli davranılırdı. Örnek vermek gerekirse, 1530 yılında Malatya'da Ali Baba zaviyesine kaydolunan Meraboz isminde “kilise-i zimmîyan vakfı”nın 600 akçelik geliri şahitlerin dinlenilmesi ile eski vakfına iade edilmişti (Göğebakan, 1999: 74).

Osmanlı Devrinde kilise ve manastırlar en az şekilde vergilendirilmişlerdi. Onlar zimmîlerin (gayrimüslimlerin) temsilcileri durumuna gelmişlerdi. Kilise ve Manastır vakıfları Osmanlıda rahat bir şekilde varlıklarını sürdürmüşlerdi (Kemreli, 2010: 167). İstanbul, Edirne, Hatay, Diyarbakır, Mardin, Mersin, Ankara, Bursa, Çanakkale, Antakya, İskenderun, Kırklareli, Şırnak ve bir çok yerlerde kilise ve manastır vakıfları faaliyet göstermekteydi Bunların içerisinde İstanbul Şişli'de Gürcü Katolik Kilisesi Vakfı da bulunmaktaydı (Alkan, 2009: 105-110). Bu, çalışmada sancak ve nahiyelere göre kilise ve kilise vakıfları açıklığa kavuşturulmuştur.

Ahıska Sancağı Güney Nahiyesi

Ahıska Sancağı Güney Nahiyesi Yukarı ve Aşağı Huma Köyü'nde Yusuf Ağa ve Mustafa çavuşun tasarrufunda kilisenin bağı bulunmaktadır. Şer'i mahkemenin verdiği belge gereğince senede maktu olarak 15 akçe ödenmektedir (TTD, 1003 [1595] -130: 18). Kilisenin masrafları kendisine ait olan bağın geliri ile karşılanmaktaydı.

Ahıska Sancağı Ude Nahiyesi

Ude Nahiyesi'nin Yukarı Zanav Köyü defterde 9. sırada olup “Karye-i Zanav-i Ülya ma'a Kilise-i Zanav tâb'ı Ude” şeklinde kayıt olunmuştur (TTD, 1003 [1595] -130: 34). Bu

⁴ Ma'siyet: İsyân etmemek, sınırları çiğnemek, Allah ve Resülünün emrini dinlememek anlamlarını ifade etmektedir.

kayda göre köyde 16 hane bulunmaktadır. Toplam vergisi 4000 akçedir. Köyün vergi kalemleri ispenç, hinta, şa'ir, erzen, nohut, bakla, zeğrek, ceviz, resm-i yonca ve giyah, adet-i ağnam, resm-i kevvâre, resm-i tapu ve deştâni, resm-i bostân, resm-i yaylak, resm-i murahasiye, bâd-i havâ ve resm-i arûs'tan oluşmaktadır (TTD, 1003 [1595] -130: 34). Vergi ünitesinin isminden de belli olduğu gibi köyde kilise bulunmaktadır. Ve bu kilise de vergiye tabi tutulmuştur. Bu durumda kilisenin de bir geliri olduğu kesindir. Bu gelirle kilise ihtiyaçları karşılanmaktadır.

Ahıska Sancağı Altunkal'a Nahiyesi

Altunkal'a Nahiyesi'nin 8. köyü “Çule kilisesi, nâm-ı diğer Çule mezarası”dır. Kayıtlarda kimsesiz, boş olarak gözükmekte olup “Karye-i Kilise-i Çule Nâm-ı Diğer Mezraa-i Çule hâlî ‘an’ir-re’âyâ tâbi‘-i m.” şeklinde kayıtlara geçmiştir. Yıllık vergisi 12000 akçedir (TTD, 1003 [1595] -130: 63). Bu köyden elde edilen gelirin bir kısmının Altunkal'a Nahiyesi'nin Sire Köyünde olan Çule Kilisesi Vakfına” ayrıldığını düşünüyoruz.

Altunkal'a Nahiyesi'nin köyü olan Sire tahrir defterinde 17. sırada kaydolunmuştur. Çule Kilisesi papazının bir hisse bağı, bir hisse bahçesi, zemîn tarlası ve bostânı Ömer Çelebi'nin tasarrufunda olup şer'i mahkemenin verdiği belge gereğince senede maktu olarak 20 akçe ödenmektedir (TTD, 1003 [1595] -130: 66). Çule kilisesi papazının mülklerinden elde edilen gelirin bir kısmının kilise vakfına verildiğini düşünüyoruz.

Çule veya Çulev Manastırı Kutsal Giorgi isimli kubbeli mabet olup Kvabliyan Nehri'nin sol tarafında Samtskhe-Cavakheti Bölgesi Adigün Belediyesi Küçük Zanav Köyü yakınlığında yerleşmektedir (Gürcü Ansiklopedisi, c. 11: 407; Beridze, 1970). Mabet duvarlarına Cakeli sülalesinden olan erkek resimleri vardır (Resim 1).

Resim 2: Çule Manastırı

Kaynak: URL-2.

Çule mabeti Adigün Kasabası'nın 7 km Persaat Dağı'nı eteğinde yerleşmiştir. Onun yakınlığında tarihi Zanav, Çorçan, Odzrkhe (şimdiki Abastuban), Zarzma ve Okros Sihe (Altunkal'a) yerleşmektedir. Yapım tarihi XI. Yüzyıl olarak bilinmektedir. Atabey Ağbuğa Cakeli (1374-1391) tarafından onarılmış ve Samtskhe Atabeyliği'nin ideoloji-kültür

merkezi olmuştur (URL-3). Çule Kilisesi 1578 yılından sonra Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Çevrede Hıristiyan nüfusun gerekli ihtiyaçlarının giderilmesi için Altunkal'a Nahiyesi'nin Sire Köyü'nde "Vakıf-ı Kilise-i Çule" isiminde vakıf kurulmuştu. Vakfın gayr-i menkûlları ve onu tasarruf edenler aşağıdaki tabloda verilmiştir (Tablo 6).

Tablo 6: *Altunkal'a Nahiyesi Sire Köyü "Vakf-ı Kilise-i Çule" Vakfı*

Vakfın Adı	Vakf-ı Kilise-i Çule
Vakıf Kurucusunun Adı	Çule-i Kilise
Görevi	Mabed
Bulunduğu Nahiye	Altunkal'a
Bulunduğu Karye	Sire Karyesi
Kuruluş Tarihi	1578 öncesi ve 1595 Yılları Arası. Kesin Tarih Belli Değil
Kaydedildiği defter no	130
Kaydın Bulunduğu varak (Sahife)	66
Kaydedildiği Defterin Tarihi	1003
Gelir Kaynakları-1	1. Çule Kilisesi Keşişinin bir hisse bağı, 6. 2. Çule Kilisesi Keşişinin bir hisse bahçesi, 7. 3. Çule Kilisesi Keşişinin zemîn tarlası, 8. 4. Çule Kilisesi Keşişinin bostanı
Tasarrıf Eden	Ömer Çelebi
Gelir Miktarı	Yıldı maktu olarak 20 akçe
Gelir Kaynakları-2	Bir hisse bağ
Tasarruf Eden	Hüseyin Zaim Abdullah oğlu
Geliri	Bağın Vergi ve Behresi
Gelir Kaynakları-3	1. Çule Kilisesi Vakfının Bağı, 2. Kristepor Keşişin Zemîni
Tasarruf Eden	İbrahim Abdullah oğlu
Geliri	Bağın Vergisi ve Behresi
Gider Ödeme Gerekçesi	Şer'i Mahkeme Kararı
Giderleri	Kayıtlarda Belirtilmemiştir
Ödeme Sorumlusu	[Çule Kilisesi]

Kaynak: (TTD, 1003 [1595] -130: 66).

Yunus Zeyrek ve Asıf Hacı'nın bildirdiğine göre, Gürcistan Vilâyeti'nde kilise vakıfları ve piskoposlara ait arazilerde kişi başına ikişer akçe alınır. Bu, Defter-i Cedîd-i Hâkanî'de her haneden ikişer akçeden fazla alınmaması kaydolunmuştu (Zeyrek, 2001: 159; Hacı, 2009: 28). 1574 tarihli Gürcistân Vilâyet kanunnâmesi'de bu durum şu şekilde zikredilmiştir: "[Fasıl] 36. Ve Vilâyet-i Gürcistân'da murahhasiye deyü nefer başına ikişer akçe alınurmuş; re'âyâya tahfif için defter'-i cedîd-i hâkanîde kayd olunduğı üzere beher hâne ikişer akçe alunub ziyâde alınmaya (TTD, 1003 [1595] 130: 6; Akgündüz, 1994: 581).

Ahıska Sancağı Aspinza Nahiyesi

Aspinza Nahiyesi'nin 41. vergi ünitesi "Şoreta Mezraası"dır. Bunun diğer adı "Kilise-i Şoreta"dır. Yıllık hasılat 500 akçedir. Vergi ünitesi isminden de belli olduğu gibi mezrada veya yakınlığında kilise bulunmaktadır. Bu sebepten mezranın ikinci adı "Kilise-i Şoreta"dır (TTD, 1003 [1595] -130: 82). Vergisi 500 akçe olan bu ünitenin gelirinden Şoreta kilisesi masrafları için ayrıldığını ihtimal ediyoruz.

Hertvis Sancağı Hertvis Nahiyesi

1595 Tarihli Tahrir Defteri kayıtlarında Çıldır Eyâleti'nde rastladığımız bir diğer Kilise Vakfı Hertvis Sancağı'ndadır. Bu vakıf sancağın Hertvis Nahiyesi'nin Hertvis Rabat Kalesi'nde yerleşmektedir. Defter kayıtlarından belli olduğuna göre Kilise Vakfı'na ait bir hisse bağ Şahveli Bin Peri tarafından tasarruf edilmekte ve şer'i mahkeme gereğince yılda 40 akçelik bir ödenek yapılmaktaydı. Defterde şu "bağ-i 1 kıt'a vakıf-ı kilise halia der tasarruf-ı Şahveli bin Peri ber müceb-i hüccet-i şer'iyye ber vech-i maktû'a fi sene 40" şeklinde zikrolunmaktadır (TTD, 1003 [1595] -130: 96).

Hertvis Sancağı'nın Meşe Cavahet Nahiyesi

Hertvis Sancağı'nın Meşe Cavahet Nahiyesi'nin kayıтта 39. sırada olan köyü "Karye-i Kilise-i Şvid Nezd-i Karye-i Tog hâlî 'an'ir-re'âyâ tâbi'-i m." şeklinde gözükmektedir (TTD, 1003 [1595] -130: 113). Yıllık hasılatı 3000 akçedir. Köyün isminden anlaşıldığına göre burada kilise bulunmaktadır. Köy geliri ile kilise ihtiyaçları giderilmektedir.

Posof Sancağı Güney Nahiyesi

Posof Sancağı Güney Nahiyesi'nin 5. vergi ünitesi Tazlaha Köyü Seha? Kilise Mezrası ile birlikte "Karye-i Tazlaha ma'a Mezraa-i Seha-i? Kilise" şeklinde kaydolunmuştur (TTD, 1003 [1595] -130: 160). 3000 akçelik vergi hasılatı olan bu köy 21 haneden oluşmaktadır. Vergi kalemleri şunlardır: Hinta, şa'ir, çavdar, erzen, resm-i yonca ve giyah, resm-i kevvâre, resm-i hınzır, resm-i bostân, âdet-i ağnam, resm-i tapu ve deitbâni, resm-i murahhasiye, resm-i yaylak, bâd-i havâ ve resm-i arûs, âsiyâb (TTD, 1003 [1595] -130: 160).

Büyük Ardahan Sancağı Güney Nahiyesi

Büyük Ardahan Sancağı Güney Nahiyesi'nin 7. sırada kayıтта olan köy "Karye-i Ori Kilise Der Nezd-i Karye-i Kinzodamal hâlî 'an'ir-re'âyâ tâbi'-i Güney" şeklinde zikrolunmaktadır (TTD, 1003 [1595] -130: 195). Hâlî harâb olarak kayd olunan bu köy Kinzodamal Köyü'nün yakınlığında yerleşmiş bulunmaktadır. İsmi "Ori Kilise" olarak zikrolunmaktadır. Devlete bu köyden hâsil edilen vergi miktarı 2000 akçedir (TTD, 1003 [1595] -130: 195). Köydeki kilise köy gelirleri ile faaliyetini sürdürdüğü muhtemeldir.

Büyük Ardahan Sancağı Güney Nahiyesi'nin 45. köyü "Karye-i Şua Kilise tâbi'-i Güney" şeklinde zikrolunmaktadır. Köy 38 haneden oluşmaktadır. Toplam 6000 akçe vergi elde edilmektedir. Köyün vergi kalemleri şunlardır: İспенç, hinta, şa'ir, resm-i bostân, resm-i yonca ve giyah, resm-i kevvâre, resm-i tapu ve deştbânî, resm-i yaylak, âsiyâb (değirmen), âdet-i ağnâm, resm-i murahhasiye, resm-i hınzır, bâd-i havâ ve resm-i arûs (TTD, 1003 [1595] -130: 195). Karye isminden de belli olduğu gibi köyün kilisesi vardır. Köy gelirinden kilise faaliyeti için giderlerin karşılandığını düşünüyoruz,

Büyük Ardahan Sancağı Güney Nahiyesi'nin 54. karyesi Sarzab'dır. Köyün vergisi köy kilisesi mezraası ile birlikte kayıt altına alınmıştır. Bu köy sancağın en büyük köylerindedir. Köyde 159 hane oturmaktadır. Vergi hasılatı 13 975 akçedir. Köyün vergi kalemleri şunlardır: İспенç, hinta, şa'ir, resm-i bostân, resm-i yonca ve giyah, resm-i kevvâre, resm-i tapu ve deştbânî, resm-i yaylak, resm-i hınzır, âsiyâb, resm-i murahhasiye, âdet-i ağnâm ve bâd-i havâ ve resm-i arûs'an oluşmaktadır (TTD, 1003 [1595] -130: 197). Köyün kilisesi ona bağlı mezraadan karşılandığı ihtimali bulunmaktadır.

Büyük Ardahan Sancağı Kuzay Nahiyesi

Büyük Ardahan Sancağı Kuzay Nahiyesi'nin 3. köyünde vergi ünitesinden de belli olduğuna gibi Alaca isminde kilise bulunmaktadır. Köyün adı “ Karye-i Komk Ma'a Mezraa-i Alaca Kilise ve Saformek tâbi'-i Kuzay” şeklinde zikrolunmaktadır (TTD, 1003 [1595] -130: 200). Otuz bir hanelik köyün toplam vergisi 13000 akçedir. Köyün vergi kalemleri şunlardır: İspenç, hınta, şa'ir, resm-i bostân, resm-i yonca ve giyâh, resm-i kevvâre, resm-i tapu ve deştânî, resm-i yaylak, resm-i hınzır, âsiyâb, resm-i murahhasiye, âdet-i aġnâm, bâd-i havâ ve resm-i arûs. Vergi ünitesinden görüldüğü gibi Kiliseye ait mezraa bulunmaktadır (TTD, 1003 [1595] -130: 200). Mezraa gelirlerinden kilise ihtiyaçlarının karşılandığını şüphesizdir.

Büyük Ardahan Sancağı Meşe Cavahet Nahiyesi

Meşe Cavahet Nahiyesi'nin 40. sıradaki vergi kaleminin de isminde “kilise” geçmektedir. Köyün ismi “Karye-i Elikilise hâlf 'an'ır-re'âyâ tâbi'-i Meşe” şeklinde kayıtlara geçmiştir. Köyden elde edilen vergi hasılatı 4000 akçedir (TTD, 1003 [1595] -130: 217).

Meşe Cavahet Nahiyesi'nde “Kızıl Kilise” karye olarak iki yerde zikir olunmaktadır. Bu köyler boş kayıt altına alınmıştır. 75. sırada olan Kızıl Kilise Karye'sinin yıllık vergi miktarı 4000 akçe, 118. sırada olan ve Orçuk Karye'sinin tanında yerleşek Kızıl Kilise Karye ise 1000 akçe olarak vergilendirilmişlerdir (TTD, 1003 [1595] -130: 228). Her iki kilisenin bağlı oldukları köylerin gelirleri ile faaliyetinin sürdürülmesi ihtimali yüksektir.

Penek Sancağı Peneskerd Nahiyesi

Penek Sancağı'nın Peneskerd Nahiyesi'nin 14. sırada olan karyesinde de “Kilise” kelimesi geçmektedir. Adını tespit edemediğimiz bu vergi ünitesinden senede 200 akçe vergi alınmaktaydı (TTD, 1003 [1595] -130: 248).

Peneskerd Nahiyesi'nin 18. sıradaki karyesi “Karye-i Karmermek, Nâm-ı Diğer Kızıl Köy ma'a mezraa-i Rasel ve Kilise-i Bedre tâbi'-i Peneskert” şeklinde zikrolunmaktadır (TTD, 1003 [1595] -130: 249). Yirmi bir hanelik bu köyün yıllık vergi miktarı 8000 akçedir. Köyün vergi kalemleri şunlardır: İspenç, hınta, şa'ir, erzen, resm-i bostân, resm-i yonca ve giyâh, resm-i kevvâre, resm-i tapu ve deştânî, resm-i yaylak, âdet-i aġnâm, resm-i murahhasiye, resm-i hınzır, bâd-i havâ ve resm-i arûsiye (TTD, 1003 [1595] -130: 249). Vergi ünitesi isminden de görüldüğü gibi köyde Bedre isminde kilise bulunmaktadır. Bedre Kilisesi ihtiyaçları köy gelirlerinden ve köy halkı tarafından karşılandığını düşünüyorum.

Osmanlı Arşiv kayıtlarında Çıldır Eyâleti'nde daha sonralar da manastır vakfı kurulduğu görülmektedir. Örnek vermek gerekirse, Sürasin adlı Manastır vakfını gösterebiliriz. Hicri 21-30 Safer 1124 ve Miladi 30 Mart-7 Nisan 1712 tarihli belge şöyledir.

“Çıldır Beylerbetliğine ve Ahışa Kadısına hüküm ki;

Ahışa Kazâsındaki Sürasin adlı manastır vakfının nükûd-ı mevkûfesinin⁵ mütevellisi Hamados adlı rahip, Avnos adlı bir başka rahibin adı geçen vakfın parası ile hiçbir alakası yok iken akçe talep ettiğini ve alırım diye de iddia bulunduğunu, bundan önce de iki kez şeriata uygun olarak mahkeme edildiklerini ve her ikisinde de adı geçen rahibin haksız olduğunu dair kadı tarafından hüküm verildiğini, ancak bu iddiasından bir türlü vaz

⁵ Nükûd-ı mevkûfe: Vakf edilmiş para, hayır maksadıyla kullanılmak üzere nakit olarak bağışlanmış para

geçmediği bildirilmektedir. Müteveli Hamadis ayrıca bu konuyu içeren bir şeyhülislam fetvasının da bulunduğunu bildirmektedir. Meselenin halledilmesi için hükm-i hümayunumu rica etmektedir. Mahallinde kanunlara uygun bir şekilde halledin. 21-30 Safer 1124 / 30 Mart-7 Nisan 1712” (Yıldıztaş, 2012: 137).

Batılıların Osmanlı Devleti için söylediği “vakıflar cenneti” sözlerini aynen XVI. Yüzyıl sonları için Çıldır nâm-ı diğer Ahıska Eyâleti’ne de ait edebiliriz. Tahrir Defterinde ismi geçen cami, mescit, kilise vakıfları ve piskopos, keşiş topraklarından “resm-i Murahhasiye” vergisi alınan karyelerdeki vakıf hizmetleri bölgede hayır müesseseleri bolluğunun bir kanıtıdır (Tablo 7).

Tablo 7. Çıldır Eyâleti Nahiye Livâ’lara “Resm-i Murahhasiye’si Bulunan Vergi Ünitelerinin Sayı

No	Livâ	Nahiye	Vergi Ünite Sayısı	“Resm-i Murahhasiye”si olan Vergi Ünite Sayısı
1	Ahıska	Güney	30	15
		Kuzay	28	18
		Ude	58	38
		Kvabliyan	17	5
		Azğur	61	32
		Altunkal’a	17	12
		Oshe	25	17
		Aspinza	43	24
		Çeçerek	62	38
				Ahıska Sancağı Toplamı
2	Hertvis	Hertvis	38	27
		Meşe Cavahet	69	22
		Buzmaret	12	3
				Hertvis Sancağı Toplamı
3	Ahılkelek	Akşehir	84	32
		Tümeç	22	7
		Nialiskur	33	15
				Ahılkelek Sancağı Toplamı
4	Çıldır	Canbaz	51	18
		Kinarin (Kenarbel)	33	17
		Kurtkalesi	16	2
				Çıldır Sancağı Toplamı
5	Posof	Güney	49	26

		Kuzay	32	24
		Posof Sancağı Toplamı	81	50
6	Bedre	Bedre	38	3
		Kaşvet	11	1
		Bedre Sancağı Toplamı	49	4
7	Büyük Ardahan	Güney	67	43
		Kuzay	36	21
		Meşe	119	46
		Büyük Ardahan Sancağı Toplamı	222	110
8	Penek	Penek	55	24
		Kemhis	16	7
		Peneskerd	38	18
		Penek Sancağı Toplamı	109	49
		Çıldır, nâm-ı diğer Ahıska Eyâleti Toplamı	1160	555

Kaynak: TTD, 1003 [1595] -130.

Tablodan da görüldüğü gibi Çıldır nâm-ı diğer Ahıska Eyâleti'nin toplam 1160 vergi ünitesinin 555'inden "Resm-i murahhasiye" vergisi alınmaktadır. Bu o demek ki, 555 karyede kilise vakıf ve piskopos arazileri bulunmaktadır. Bu demek ki, nüfusu gayrimüslim olan 555 köyde onların dinî temsilcileri bulunmaktadır. Bu din görevlilerinin vergiden muaf tutulması için murahhasiye vergisi alınmaktadır. Arapça bir kelime olan "murahas" "ruhsat" kelimesinden türemiş olup izinli, ruhsatlı, icazetli, her türlü yetkiye sahip delege, devlet görevlisi, elçi anlamlarında kullanılmaktadır (Parlatır, 2011: 1133). Bu köylerde hayır işleri şüphesiz yapılmaktaydı.

Bölgenin Osmanlı hakimiyetine girmesiyle 1595 yılında yapılan tahrir arasındaki 17 yıllık (1578-1595) kısa bir sürede Müslüm ve Gayr-i Müslimlerin vakıf faaliyeti bölgede "vakıflar cenneti" mevcudluğunun kanıtıdır.

SONUÇ

"XVI. Yüzyıl Sonlarında Çıldır Nâm-ı Diğer Ahıska Eyâleti Vakıflarına Genel Bir Bakış" çalışmamızda Osmanlı vakıf geleneği ve uç eyaletlerden olan Çıldır, nâm-ı diğer Ahıska eyaletindeki vakıflar hakkında bilgi vermiş ve şu sonuçlara varılmıştır.

Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki, eyâlet merkezi olan Ahıska tarih boyunca son derece stratejik öneme sahip olmuştur. Ahıska, Samtskhe Atabeyleri, Çıldır Eyâleti, Ahıska Kazası, Akhaltsikh rayonu, Samtskhe-Cavakheti idari birimlerin merkezi olmuş ve olmakta devam etmektedir. Anadolu'yu Kafkaslara bağlamakta köprü konumunda olan Ahıska günümüzde de bu özelliğini kaybetmemiştir.

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin Ahıska ve çevresindeki yerleşme politikası, farklı coğrafyada hayır ve iyiliğin gösterilmesi, farklı din yöneticilerine ve yerli halka saygının vakıflara dönüştürülmesi, Gayrimüslimlerin vakıflarının tanınması, Ahıska ve çevresindeki

vakfedilen menkûlların çeşitleri ve onların gelirleri 1003 (1595) tarihli tahrir defteri ışığında incelenmiştir.

Ahıska Kasabası “Cami‘-i Şerif Vakfı” ve “Vakıf-i Kilise-i Çule” vakıfları öncülüğünde bölgedeki müslim ve gayrimüslim vakıflar Çıldır nâm-ı diğer Ahıska Eyâleti’nde sosyal-yardım hizmet sistemi oluşturmuşlardır. Bu vakıflar, toplumsal hayata büyük katkısı olan ve aşırı derecede kıymetli müesseselerdir. Onlar bağımsız bir kurum olup devlet ve toplum menfaatlerine hizmet etmişlerdi. Bu hizmetler zamanı müslim ve gayr-i müslim farkı gözetilmemiştir. Bu durum ise bölgenin sosyal ve ekonomik hayatının rahatlanmasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Vesikaları

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Arşivi’nde;

Kuyûd-ı Kadîme Kısmında 130 nolu defter

II. Basılı Eserler

AKGÜNDÜZ, Ahmed: (1994). **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**. 7//II. Kitap, II. Selim Devri Kanunnameleri. İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

AKGÜNDÜZ, Ahmed: (2013). **İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**. 3. Baskı. İstanbul. Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV).

ALKAN, Mustafa: (2009). “Azınlık Vakıfları (Tarihî Arkaplanı, Hukukî Yapısı Ve İç Analizi)”, **Gazi Akademik Bakış**. Cilt 2, Sayı 4 Yaz 2009, s. 93-111.

BARCAN, Ömer Lûtfî: (1953). “H. 933-934 (m. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği”. **İÜİFM**, Cilt 15, Sayı 1-4, s. 251-329).

BAYARTAN, Mehmet: (2008). “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, Cilt 10, ss. 157-175.

BERİDZE, Vahtang: (1970). **Samtskhis Khurotmodzğvruli dzeglebi** (Samtskhe Mimari Anıtları). Tbilisi, Nakaduli.

CAM, Nüsret: (2012). “Ulu Cami”, **DİA**, C. 42. İstanbul.

EVLİYA ÇELEBİ: (2005). **Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa-Bolu- Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit**, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, 2.Cilt-2. Kitap, 2 bsk. İstanbul, YKY.

GÖĞEBAKAN, Gökür: (1999). “XVI. Yüzyılda Malatya Kazası’nda Vakıflar ve Vakıf Görevlileri”, **OTAM**, 1999/10, 59-86.

GÜLER, Mustafa: (2011). **Osmanlı Devleti’nde Haremeyn Vakıfları (16. Ve 17. Yüzyıllar)**. 2. Baskı. İstanbul. Çamlıca

HACILI Asif: (2009). **Axısqa Türkleri Veten Bilgisi**, İstanbul. Ahıska Reklam Tanıtım Ajansı.

İŞİK Sevgi, KADIOĞLU Songül, YILDIRIR Mehmet: (2012). **Kuyûd-ı Kadîme Arşiv Kataloğu**, Ankara, AR-GE.

KARTULİ ENSİKLOPEDİA (Gürcü Ansiklopedisi): C. 11, s. 407.

KAZICI, Ziya: (2014). **Osmanlı’da Vakıf Medeniyeti**. İstanbul. Kayıhan Yayınları

KERMELİ, Eugenia: (2010). “Ebû’s-Su’ûd’a Göre Kilise Vakıfları Osmanlı Hukukundaki Teori ve Pratiği”, (Çev: Özgen Özcan), **Vakıflar Dergisi**, S. 34, Ankara, s. 165-175.

KOLTUK M. Taner, SAĞLAM S. Talha (2009). **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Ardahan**. İstanbul. Birinci Baskı. Ardahan Valiliği Kültür Yayınları.

KURT, İsmail: (1997). “XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler”, **İslâmi İlimler Vakfı Tartışmalı Toplantılar Dizisi**, ss. 521-523. İstanbul. Ensar Neşriyat.

PARLATIR, İsmail: (2011). **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**. 4. Baskı. Ankara. Yargı Yayınları.

ŞEMSEDDİN SAMİ: (2011), **Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle)**, Haz. GÜNDOĞDU Raşit, ADIGÜZEL Niyazi, ÖNAL Faruk, İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık.

YILDIZTAŞ, Mümin: (2012). **Osmanlı Arşiv Kayıtlarında Gürcistan ve Gürcüler**. T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Katkılarıyla. İstanbul. Kültür Sanat Basımevi.

YILMAZ, Fehmi: (2010). **Osmanlı Tarih Sözlüğü**. İstanbul. Gökkuşe

ZEYREK, Yunus (2001): **Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri**. Ankara. Pozitif Yayınları

İNTERNET KAYNAKLARI

ALEMDAR, Yusuf: (2003). **Osmanlı’da Dâr’l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi**. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâmî Bilimleri (Tefsir) Anabilim Dalı Doktora Tezi. Ankara, <http://www.kuranlulfet.com/e-kitap/8.pdf>. Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2016.

BEKADZE, Shota: (2014). **XVI. Yüzyılda Çıldır Eyaleti Ahıska Sancağı’nın Politik ve Sosyo-Ekonomik Durumu**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, Ankara <http://Acikarsiv.Ankara.edu.Tr/Browse/27520/>. Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2016.

URL-1: İsoriuli-arkitekturuli samuzeimo kompleksi-tsihemagre rabati (Tarihsel mimari müze kompleksi- Rabat Kalesi, Kaynak: <http://relax.ge/ge/incity/84/>. Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2016.

URL-2: **Çules Monastırı (Çule Manastırı)**. [https://ka.wikipedia.org/wiki/%E1%83%AD%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%94%E1%83%1_%E1%3%9B%E183%9D%1%83%9C%E1%83%90%E1%83%A1%E1%83%2%E1%83%4%E1%83%A0%E1%83%98#/media/File:Chule_church_\(3\).JPG](https://ka.wikipedia.org/wiki/%E1%83%AD%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%94%E1%83%1_%E1%3%9B%E183%9D%1%83%9C%E1%83%90%E1%83%A1%E1%83%2%E1%83%4%E1%83%A0%E1%83%98#/media/File:Chule_church_(3).JPG). Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2016.

URL-3: **ÇULEVİS MONASTIRI: Çule Manastırı**, <http://georgian-history.site11.com/wulevi.html>. Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2016.

URL-4: **OSMANLI ARŞİVLERİNDE AZİZİYE CAMİSİ**, <http://muslimgeorgia.com/haber/osmanli-arsivlerinde-aziziye-camiisi>. Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2016.

URL-5: **Kültür Bakanı Camilere Kültür Mirası Anıtı Statüsü Verdi** (Kulturis ministrma meçetebis kulturuli memkidreobis dzeqlis statüsü mianıça), <http://ick.ge/rubrics/culture/10384-2012-03-31-17-16-54.html>. Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2016.